

Leksykon socjologii prawa

pod redakcją
Anny Kociołek-Pęksy
Mateusza Stępnia

Wydawnictwo C.H. Beck

Leksykon socjologii prawa

W sprzedaży z tej serii:

red. M. Balcerzak, S. Sykuna

LEKSYKON OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

red. E. Bagińska

LEKSYKON PRAWA CYWILNEGO CZĘŚĆ OGÓLNA

red. Jakub Stelina

**LEKSYKON PRAWA PRACY. 100 PODSTAWOWYCH
POJĘĆ, 2 wydanie**

red. A. Powałowski

LEKSYKON PRAWA GOSPODARCZEGO PUBLICZNEGO

red. A. Powałowski

LEKSYKON PRAWA OCHRONY KONSUMENTÓW

red. S. Sykuna, J. Zajadło

LEKSYKON PRAWA I PROTOKOŁU DYPLOMATYCZNEGO

Legalis
System Informacji Prawnej

www.ksiegarnia.beck.pl

Leksykon socjologii prawa

Redakcja
Anna Kociołek-Pęksa
Mateusz Stępień

Wydawnictwo C.H. Beck
Warszawa 2013

Wydawca: Joanna Ablewicz

Redakcja: Katarzyna Pułłowska

Korekta: Irena Gajdul

Projekt okładki: Robert Rogiński

© **Wydawnictwo C.H. Beck 2013**

Wydawnictwo C.H. Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: Marta Świerk
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-255-5183-4

ISBN e-book 978-83-255-5184-1

SPIS TREŚCI

Słowo wstępne.....	VII
Wykaz haseł i Autorów	IX
Wykaz skrótów	XI
AKSJOLOGIA PRAWA	1
AKSJOLOGIZM	7
ALTERNATYWNE ROZWIĄZYWANIE SPORÓW	11
ANOMIA	20
CHIŃSKA KULTURA PRAWNA	26
DEWIACJA	34
DURKHEIMOWSKA SOCJOLOGIA PRAWA	43
FEMINISTYCZNA JURYSPRUDENCJA	50
FOUCAULT A PRAWO	63
GENERALNE KLAUZULE ODSYŁAJĄCE	67
GLOBALIZACJA PRAWA	72
INFLACJA PRAWA	74
INKLUZJA I EKSKLUZJA	77
INSTYTUCJE PRAWNE	87
ISLAMSKA KULTURA PRAWNA	92
JAPOŃSKI PORZĄDEK PRAWNY	100
KONFLIKT SPOŁECZNY A PRAWO	105
KULTURA COMMON LAW	114
KULTURA PRAWNA	120
LEGISPRUDENCJA	124
METODY I TECHNIKI BADAŃ SOCJOLOGICZNO-PRAWNYCH ..	128
MITY W PRAWIE	139
MULTIKULTURALIZM	145
NEUTRALIZACJA AKSJOLOGICZNA PRAWA	153
NORMATYWNOŚĆ PRAWA	159
OBEJŚCIE PRAWA	169
OBRONA PRZEZ KULTURĘ	172
PLURALIZM PRAWNY	181
PODEJŚCIE DECYZYJNE W PRAWOZNAWSTWIE	186
POLITYKA PRAWA	191
POLSKA KULTURA PRAWNA	201
POPULIZM PENALNY	211
PORZĄDEK SPOŁECZNY	217
POSTAWY WOBEC PRAWA	227
PRAWA GRUPOWE	237

PRAWO A GOSPODARKA	243
PRAWO A KOMUNIKACJA	253
PRAWO A KOOPERACJA	263
PRAWO A LOBBING	267
PRAWO A MAGIA	273
PRAWO A WARTOŚCI	276
PRAWO JAKO PLACEBO	286
PRAWO ŻYWE A PRAWO INTUICYJNE	290
PRZESTĘPSTWA Z NIENAWIŚCI	296
PSYCHOLOGIA PRAWA	304
RACJONALNOŚĆ PRAWA	307
REFLEKSYJNA SOCJOLOGIA PRAWA <i>PIERRE'A BOURDIEU</i>	311
SKUTECZNOŚĆ PRAWA	319
SOCJALIZACJA PRAWNA	325
SOCJOLOGIA PRAWA	332
SOCJOLOGIA PRAWA A FILOZOFIA PRAWA	343
SOCJOLOGIA PRAWA A TEORIA PRAWA	348
SOCJOLOGICZNA JURYSPRUDENCJA	352
SPOŁECZNE DZIAŁANIE PRAWA	357
SPOŁECZNE OBOWIĄZYWANIE PRAWA	370
SPRAWIEDLIWOŚĆ A PRAWO	375
SPRAWIEDLIWOŚĆ GLOBALNA	381
STOSOWANIE PRAWA	391
SYMBOLE SPRAWIEDLIWOŚCI I PRAWA	399
USTRÓJ SPOŁECZNY I JEGO PRZEMIANY	402
UZNANIE	414
WEBEROWSKA SOCJOLOGIA PRAWA	422
WŁADZA	426
WŁADZA PAŃSTWOWA A PRAWO	435
WŁADZA POLITYCZNA	439
ZAUFAJANIE	443
ZNAJOMOŚĆ PRAWA	450
Indeks	463

SŁOWO WSTĘPNE

Gdyby poszukiwać pojedynczego czynnika, który określa ogólny charakter współczesnej jurysprudenckiej, to jest nim załamanie się pozytywistycznego paradygmatu prawa. Przy czym, ten ostatni nie jest rozumiany jako wyspecjalizowany nurt nauki prawa, ale jako kulturowy paradygmat myślenia o zjawiskach prawnych. Walka z radykalizmem pozytywistycznej „ortodoksji”, prowadzona przez szkołę historyczną, realizm amerykański i skandynawski, aksjologizm, socjologiczną jurysprudencką, *Critical Legal Studies*, postmodernistyczną i feministyczną jurysprudencką, a wreszcie socjologię prawa (w jej dominującym kształcie), została zakończona sukcesem. Taka sytuacja stawia, szczególnie przed socjologią prawa, która nie jest ani programem badawczym, ani ideologią, ale pełnoprawną nauką, wymóg samorefleksji i wyznaczenia kierunków badań na przyszłość. Oczywiście nie jest to zasadniczy cel niniejszej publikacji. Jednak uważna lektura przedstawionych haseł ułatwia dokonanie opisu i ocenę dotychczasowych osiągnięć tej dyscypliny oraz wskazuje na nowe zagadnienia i tematy, które być może dopiero staną się częścią socjologiczno-prawnego *curriculum*. Dlatego też niniejszy Leksykon prezentuje najważniejsze „klasyczne” socjologiczno-prawne tematy, które od początku wyznaczały ramy dla refleksji teoretycznej i badań empirycznych oraz przedstawia „nowe” zagadnienia i perspektywy, które czekają na pełne socjologiczno-prawne opracowanie. Stąd też nie może dziwić, że autorami haseł są nie tylko „tytularni” socjologowie prawa, ale także filozofowie i teoretycy prawa, historycy prawa i po prostu socjologowie.

Próba stworzenia alfabetycznej mapy tematów, którymi zajmuje się socjologia prawa, napotyka na problem obfitości. Już wstępna analiza piśmiennictwa wskazuje na olbrzymie spektrum poruszanych zagadnień oraz wielość stosowanych metod i technik badawczych, a także kilka paradygmatów uprawiania tej nauki. Odnośnie do tego ostatniego zagadnienia, to można wstępnie wyróżnić paradygmaty: modernistyczny i postmodernistyczny; skłaniający się do teoretyzowania i mocno empiryczny; bardziej „socjologizujący” i w większym stopniu związany z nauką prawa; zakładający misję społeczną oraz ograniczający swoje ambicje tylko do świata akademii. Bez wątplenia, współczesna praktyka uprawiania socjologii prawa wychodzi poza ramy wyznaczone przez jej koryfeusza. Co więcej, można dostrzec implozję socjologiczno-prawnego podejścia w obrębie innych dyscyplin zajmujących się prawem. Chyba nie ma przesady w tezie, że „socjologiczne wątki” stały się normalnym elementem badań nad prawem. Powyższe zjawiska generowały rozliczne trudności związane z koniecznością wyboru tylko stu najważniejszych haseł, które obejmowałyby podstawowe zagadnienia badane w socjologii prawa, informacje o osobach i szkołach, które przyczyniły się do ustanowienia socjologicznej perspektywy badania prawa,

a także funkcjonujących orientacjach teoretycznych, przy jednoczesnym wskazywaniu „nowych” tematów i perspektyw.

Dodać jeszcze trzeba, że przygotowując Leksykon Socjologii Prawa zachęcaliśmy Autorów do napisania haseł, które, z jednej strony, syntetycznie ujmowałyby dane zagadnienie, ale, z drugiej, przedstawiałyby autorskie pomysły dotyczące opracowanych tematów. Zgodnie z przyjętą formułą, treść poszczególnych haseł stanowi *licentia poetica* każdego z Autorów.

Anna Kociolek-Pęksa i Mateusz Stępień

WYKAZ HASEŁ I AUTORÓW

- Aksjologia prawa
Aksjologizm
Alternatywne rozwiązywanie sporów
Anomia
Chińska kultura prawna
Dewiacja
Durkheimowska socjologia prawa
Feministyczna jursprudenca
Foucault a prawo
Generalne klauzule odsyłające
Globalizacja prawa
Inflacja prawa
Inkluzja i ekskluzja
Instytucje prawne
Islamska kultura prawna
Japoński porządek prawny
Konflikt społeczny a prawo
Kultura *common law*
Kultura prawna
Legisprudencja
Metody i techniki badań socjologiczno-
-prawnych
Mity w prawie
Multikulturalizm
Neutralizacja aksjologiczna prawa
Normatywność prawa

Obejście prawa
Obrona przez kulturę
Pluralizm prawny
Podejście decyzyjne w prawoznawstwie
Polityka prawa
Polska kultura prawna
Populizm penalny

Krzysztof Pałeczki [K.P.]
Sylwia Wojtczak [S.W.]
Anna Kalisz [A.K.]
Antoni Pieniążek [A.P.]
Mateusz Stępień [M.S.]
Krzysztof Krajewski [K.K.]
Tomasz Warczok [T.W.]
Lidia Rodak [L.R.]
Ewa Radomska [E.R.]
Leszek Leszczyński [L.L.]
Janusz Guść [J.G.]
Janusz Guść [J.G.]
Anna Turska [A.T.]
Jan Winczorek [J.W.]
Mateusz Stępień [M.S.]
Leszek Leszczyński [L.L.]
Anna Kalisz [A.K.]
Tomasz Kozłowski [T.K.]
Mateusz Stępień [M.S.]
Wiesław Staśkiewicz [W.S.]
Antoni Pieniążek [A.P.]

Jan Winczorek [J.W.]
Bartosz Wojciechowski [B.W.]
Mateusz Pękala [M.P.]
Bartosz Brożek/Łukasz Kurek
[B.B., Ł.K.]
Przemysław Kaczmarek [P.K.]
Michał Dudek [M.D.]
Jan Winczorek [J.W.]
Mateusz Pękala [M.P.]
Marek Zirk-Sadowski [M.Z.-S.]
Władysław Pęksa [W.P.]
Michalina Szafrąńska [M.Sz.]

- Porządek społeczny
 Postawy wobec prawa
 Prawa grupowe
 Prawo a gospodarka
 Prawo a komunikacja
 Prawo a kooperacja
 Prawo a lobbing
 Prawo a magia
- Prawo a wartości
 Prawo jako placebo
 Prawo żywe a prawo intuicyjne
 Przestępstwa z nienawiści
 Psychologia prawa
 Racjonalność prawa
 Refleksyjna socjologia prawa *Pierre'a Bourdieu*
 Skuteczność prawa
 Socjalizacja prawna
 Socjologia prawa
 Socjologia prawa a filozofia prawa
 Socjologia prawa a teoria prawa
 Socjologiczna jurysprudencja
 Społeczne działanie prawa
 Społeczne obowiązywanie prawa
 Sprawiedliwość a prawo
 Sprawiedliwości globalna
 Stosowanie prawa
 Symbole sprawiedliwości i prawa
 Ustrój społeczny i jego przemiany
 Uznanie
 Weberowska socjologia prawa
 Władza
 Władza państwowa a prawo
 Władza polityczna
 Zaufanie
 Znajomość prawa
- Małgorzata Stefaniuk [M.Stef.]
 Małgorzata Stefaniuk [M.Stef.]
 Michał Dudek [M.D.]
 Andrzej Bator [A.B.]
 Michał Dudek [M.D.]
 Wojciech Załuski [W.Z.]
 Wiesław Staśkiewicz [W.S.]
 Mateusz Pękala, Mateusz Stępień [M.P., M.S.]
 Anna Kociołek-Pęksa [A.K.-P.]
 Mateusz Stępień [M.S.]
 Sylwia Wojtczak [S.W.]
 Michał Dudek [M.D.]
 Joanna Kabzińska [J.K.]
 Wojciech Załuski [W.Z.]
 Hanna Dębska [H.D.]
- Jan Winczorek [J.W.]
 Wiesław Staśkiewicz [W.S.]
 Krzysztof Pałecki [K.P.]
 Jerzy Zajadło [J.Z.]
 Jerzy Zajadło [J.Z.]
 Antoni Pieniążek [A.P.]
 Małgorzata Stefaniuk [M.Stef.]
 Małgorzata Stefaniuk [M.Stef.]
 Marta Soniewicka [M.Son.]
 Marta Soniewicka [M.Son.]
 Leszek Leszczyński [L.L.]
 Kamil Zeidler [K.Z.]
 Władysław Pęksa [W.P.]
 Bartosz Wojciechowski [B.W.]
 Ewa Radomska [E.R.]
 Anna Kociołek-Pęksa [A.K.-P.]
 Anna Kociołek-Pęksa [A.K.-P.]
 Anna Kociołek-Pęksa [A.K.-P.]
 Tomasz Stawecki [T.S.]
 Michał Dudek [M.D.]

WYKAZ SKRÓTÓW

Źródła prawa

ABGB	Austriacki Kodeks cywilny z 1811 r. – <i>Allgemeine Buergerliche Gesetzbuch</i>
KC	ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.)
Konstytucja RP ...	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm. i ze sprost.)
KPA	ustawa z 14.6.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz.U. z 2013 r. poz. 267 ze zm.)
BGB	ustawa z 18.8.1896 r. – Niemiecki Kodeks cywilny – <i>Bürgerliches Gesetzbuch</i>

Czasopisma

Dz.U.	Dziennik Ustaw
Pał.	Palestra
PiP	Państwo i Prawo
PS	Przegląd Sądowy
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny
SI	<i>Studia Iuridica</i>
SP	Studia Prawnicze
TNOiK	Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa
ZN	Zeszyty Naukowe

Inne

ADR	<i>Alternative Dispute Resolution</i>
art.	artykuł
EAPL	<i>European Association of Psychology and Law</i>
ETS	Europejski Trybunał Sprawiedliwości
itp.	i tym podobne
NAP	Koncepcja Neutralizacji Aksjologicznej w Prawie
nast.	następne
niepubl.	niepublikowane
np.	na przykład
Nr	numer
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
orz.	orzeczenie
p.n.e.	przed naszą erą
por.	porównaj
post.	postanowienie

WYKAZ SKRÓTÓW

---

poz.	pozycja
przyp.	przypis
red.	redakcja
s.	strona
SN	Sąd Najwyższy
t.	tom
t. j.	tekst jednolity
tj.	to jest
uchw.	uchwała
UE	Unia Europejska
w.	wiek
WTO	World Trade Organisation
ze zm.	ze zmianami
zob.	zobacz

AKSJOLOGIA PRAWA

Jest subdyscypliną aksjologii, czyli ogólnej nauki o wartościach, będącą częścią obszerniejszych rozważań filozoficznych. Przedmiotem aksjologii prawa jest skomplikowany syndrom zależności zachodzących pomiędzy wartościami społecznymi a prawnym systemem normatywnym („prawem” w ujęciu socjologiczno-prawnym). Zarówno wartości jak i prawo są w tej nauce rozumiane jako swoiste zjawiska (fenomeny), co przesądza o jej epistemologicznym charakterze; jest to nauka zmierzająca do uzasadniania swoich twierdzeń (weryfikowania hipotez), poprzez badania empiryczne oraz formułowania koncepcji teoretycznych w sposób umożliwiający ich operacjonalizację (określenie sposobu weryfikacji ich trafności).

Aksjologia prawa nie jest nauką stosowaną, ale – w jej ujęciu normatywnym – postuluje się, aby rezultaty jej badań były w możliwie szerokim zakresie użyteczne praktycznie, np. dla polityki prawa, nauki o legislacji, inżynierii społecznej, dogmatyk prawniczych, nauk politycznych i innych.

W aksjologii prawa przyjmuje się podstawowe założenie, wyznaczające jednocześnie zakres przedmiotowy jej badań, a mianowicie, że określone wartości wpływają zasadniczo na treść i sposób podejmowania decyzji prawnych (zarówno uregulowań prawnych jak i ich aplikacji), stając się w ten sposób stale obecnym czynnikiem determinującym rzeczywisty porządek społeczny (czyli ogół podejmowanych w danym społeczeństwie stosunków społecznych; *K. Pałeczki, Prawoznawstwo...*, s. 18). Zakres badań aksjologii prawa jest więc częściowo uszczegółowiony, a częściowo komplementarny względem podstawowego układu zależności, będącego przedmiotem socjologii prawa. Ten ostatni może być przedstawiony w uproszczonym diagramie – „s1 – p – s2” gdzie „s1”, to społeczne czynniki kształtujące prawo, „p”, to procesy zachodzące w obrębie sys-

temu prawnego, „s2”, to społeczne konsekwencje funkcjonowania prawa (zob. K. Patecki, O przedmiocie socjologii prawa, raz jeszcze, [w:] Prawo w zmieniającym się społeczeństwie, s. 35–36). W odniesieniu do aksjologii prawa, w miejscu „społecznych czynników kształtujących prawo” (pierwsze „s” diagramu), podstawimy „w” (czyli społeczne wartości uczestniczące w procesach podejmowania decyzji prawnych, ogólniej, „wartości determinujące prawo”); „p” będzie tym razem reprezentowało funkcjonowanie instytucji prawnych, w zakresie i stopniu, w jakim ulega ono aksjologicznej determinacji, a zakładając występowanie oddziaływania zwrotnego, dodamy, w miejsce drugiego „s”, kolejne „w”, oznaczające „wartości prawnie zdeterminowane” (pojawiające się w następstwie funkcjonowania systemu prawnego). Uzyskujemy w ten sposób diagram: „w1 – p – w2”, wyznaczający pole badawcze aksjologii prawa.

W aksjologii prawa, jak wspomniano powyżej, „wartości” nie są określane idealistycznie (np. jako platońskie idee), metafizycznie (np. jako obiekty i stany rzeczy wyznaczone transcendentnie), jako wyłącznie rodzaje subiektywnych przeżyć (np. zgodnie z założeniami jakiejś radykalnej wersji redukcjonizmu psychologizycznego), naturalistycznie (np. jako szczególnie cenione przedmioty), realistycznie (np. w ekonomii, jako cenne dobra rynkowe) i na wiele jeszcze innych sposobów. W filozoficznym sporze kognitywizmu i nonkognitywizmu (patrz np. J. Woleński, Kognitywizm – non-kognitywizm w metaetyce..., s. 28 i nast.), w aksjologii prawa przyjmuje się stanowisko tzw. umiarkowanego nonkognitywizmu. Odrzuca się zatem istnienie wartości „obiektywnych”, niezależnych od odczuć, sądów, ustaleń itp., określonych ludzi, ale przyjmuje się możliwość empirycznego stwierdzenia, że określony obiekt jest wartością (dokładniej, jest przedmiotem relacji wartościującej) w danej kulturze, społeczeństwie, grupie, miejscu, czasie, niezależnie od niektórych odmiennych indywidualnych, subiektywnych przekonań, odczuć, „ustaleń” itp., odmawiających mu tej kwalifikacji. Tak więc np. „wartości społeczne” nie są tylko, w tym ujęciu, „pozbawionymi desygnatów hipostazami”, jak ujmował to bardziej radykalny nonkognitywista Kazimierz Opalek (K. Opalek, Zagadnienia teorii prawa..., s. 273), lecz posiadają dające się ustalić empirycznie (w tym sensie „obiektywnie”) definicyjne wskaźniki (S. Nowak, Metodologia badań społecznych, s. 167).

W wersji aksjologii prawa tutaj proponowanej przyjmuje się w kwestii „istnienia wartości” stanowisko tzw. emotywnego percepcjonizmu. Rozumie się go jako zarówno sensoryczne jak i mentalne postrzeganie dowolnego obiektu (przedmiotu, relacji, stanu rzeczy, sytuacji, wytworu, konstrukcji myślowej itd.), któremu towarzyszy, zróżnicowany co do stopnia natężenia i trwałości, emotywny stan apulsji (repulsji) podmiotu postrzegającego. Apulsja jest szczególnie, pozytywnym odczuciem, dającym się opisać jako „pociąganie do”, „pożądanie”, spontaniczna akceptacja, satysfakcja z faktu zaistnienia obiektu postrzeganego, radość wywołana jego postrzeganiem itp., odczucia skłaniającego do powtarzania takiego aktu postrzegania, a także, w określonych sytuacjach, do kreowania, kształtowania, ochrony, utrwalania, pomnażania obiektu tak po-

strzeżanego (czyli, realizowania wartości – K. Pałeczki, *Prawoznawstwo...*, s. 78 i nast.). Wartość „istnieje”, w ścisłym znaczeniu tego słowa, tylko wtedy, gdy zachodzi postrzeżeniowa relacja pomiędzy określonym podmiotem a dowolnym postrzeżanym przez niego obiektem, charakteryzująca się minimalną chociażby, i uchwytną w czasie, apulsją (czyli podczas relacji wartościującej). Apulsywnie postrzegany obiekt staje się wtedy przedmiotem wartości („wartością”, mówiąc w uproszczeniu), w zmiennym stopniu, w zależności od różnych podmiotów postrzegających, rozmaitych sytuacji, w których postrzeganie dokonuje się, upływu czasu i innych czynników wpływających na siłę, trwałość itp., danej relacji wartościującej. Ta ostatnia może także ewoluować w kierunku „neutralności aksjologicznej”, gdy postrzegany obiekt staje się dla danego podmiotu emotywnie obojętny (przestaje wywoływać apulsję) albo nawet zaczyna być postrzegany jako „anty-wartość”, czyli obiekt, który wywołuje odczucia dokładnie przeciwne apulsji: repulsję. Postrzeżenie repulsyjne nie jest oczywiście „aksjologicznie neutralne” i też jest gradacyjne oraz zmienne, ale wywołuje inne, „przeciwstawne”, reakcje podmiotu postrzegającego (które można opisać jako: „odrzućcie”, „odepchnięcie”, „chęć anihilacji”, „destruktywną dezakceptację” itp.).

Taka koncepcja wartości nawiązuje do tzw. relacjonalnej ontologii życia społecznego (np. P. Bourdieu, L. Wacquant, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, s. 76 i nast.), zakładającej, że zjawiska społeczne zachowują swoją identyczność tylko w formie relacji do określonych podmiotów (ludzi).

Wartości mogą również „istnieć” inaczej niż relacjonalnie, a mianowicie epifenomenalnie, jako zachowana w świadomości określonych ludzi „pamięć”, „ślad” ich postrzeżeń apulsywnych (repulsywnych) i utrwalone dyspozycje do apulsywnego (repulsywnego) postrzegania określonych obiektów. Wartości mogą także „materializować się” jako komunikaty (werbalne, symboliczne, piktoralne itd.), przekazujące informacje o takim postrzeganiu. Komunikaty o wartościach, gdy uczestniczą w tzw. społecznym obiegu informacji (np. w procesach socjalizacji), stają się bardzo ważnym czynnikiem determinującym różne formy aktywności społecznej.

Termin „wartość” jest więc wieloznaczny. W podstawowym znaczeniu, zgodnie z prezentowaną koncepcją, jest równoznaczny z „relacją wartościującą”, obejmującą podmiot (podmioty) postrzegający, akt postrzegania emotywnego (apulsywnego) i przedmiot tego postrzegania. W innym, bardziej potocznym znaczeniu, będzie odnosił się tylko do przedmiotu takiej relacji (dowolnego obiektu postrzeżenia apulsywnego). Jeszcze kiedy indziej, będzie oznaczał szczególny stan świadomości podmiotu postrzegającego apulsywnie („zapamiętana” apulsję). Np. wtedy, gdy rozważamy problem elementów składających się na tzw. świadomość normatywną (np. świadomość prawną – K. Pałeczki, *Prawoznawstwo...*, s. 56 i nast.). Wreszcie, „wartość” może oznaczać wypowiedź (komunikat, informację) o wartości, rozumianej w każdym z wymienionych wyżej, znaczeniu.

Geneza apulsji (repulsji) nie jest w aksjologii (aksjologii prawa) jednoznacznie przesądzona. Można wyróżnić poglądy monistyczne; naturalistyczny, zgodnie z którym odczuwanie apulsji jest ewolucyjnie wykształconą cechą człowieka, zakodowaną genetycznie; oraz socjalizacyjny, zgodnie z którym jest to cecha wyuczona w procesie socjalizacji (akulturacji) i całkowicie zdeterminowana właściwościami określonej kultury. Wydaje się jednak trafniejszy i bardziej obiecujący pogląd dualistyczny (hybrydowy), nieprzesadzający proporcji wpływu obu tych czynników, ale zakładający, że apulsja jest stanem świadomości niejako „nadbudowanym” przez procesy socjalizacji (akulturacji) nad genetycznie utrwalonymi dyspozycjami percepcyjnymi i mentalnymi (nad somatycznym potencjałem poznawczym).

Wartości, analogicznie anty-wartości, wywierają – jak wspomniano – znaczący, często decydujący wpływ na aktywność ludzi (są źródłem ich motywacji, podstawą uzasadniania, nadawania sensu, interpretacji, rozumienia, legitymizowania itp., ich działań) i w konsekwencji, determinują także właściwości materialnych i niematerialnych następstw (wytworów) tychże.

Wartości szczególnie silnie lub/i trwale lub/i powszechnie odczuwane, oddziałują zazwyczaj na rzeczywisty porządek społeczny pośrednio, poprzez formułowane i rozpowszechnione w danym społeczeństwie powinne wzory postępowania („normy”), stanowiące swoiste „strategie” (uogólnione, wyidealizowane, powtarzalne sposoby) realizowania tych wartości. Nie wszystkie jednak wartości uczestniczą w takim procesie normotwórczym. Te wartości, dla których realizacja powstała lub są w procesie powstawania, odpowiednie „normy” (powinny wzory ich realizacji) określa się jako wartości–cele i odróżnia od tzw. wartości idealizacyjnych („nieprzeznaczonych” przez określone podmioty relacji wartościujących, do jakichkolwiek zabiegów realizacyjnych).

W aksjologii prawa „powinny wzorom postępowania”, określanym w języku prawniczym jako „normy”, nadaje się cechy operacyjne (umożliwiające ich stwierdzenie poprzez zastosowanie określonych technik badań empirycznych). Tak więc dany wzór postępowania jest w określonej zbiorowości wzorem „powinny”, gdy: a) jest dla znaczącej części tej zbiorowości wzorem pożądanym, czyli wskazuje na postępowanie postrzegane apulsywnie (będące określoną wartością–celem); b) jest przez znaczącą część tej zbiorowości wzorem uważanym za właściwy, czyli określającym sposób postępowania jako zgodny z najlepszą (dobrą, dostępną) wiedzą o możliwości realizowania pożądanego stanu rzeczy (realizowania wartości–celu), c) jest wreszcie dla tej znaczącej części zbiorowości wzorem postępowania oczekiwanego w określonych interakcjach (realizowanych stosunkach społecznych). Żadna z tych właściwości nie może być pominięta w operacyjnej charakterystyce „powinności”, a ponieważ wszystkie są gradacyjne, to też żadna nie może być „wielkością” zerową, w przyjętym dla niej empirycznym sposobie pomiaru.

W aksjologii prawa uwaga badawcza skupia się na tych wartościach–celach, dla których realizacji podejmowane są odpowiednie decyzje prawne, zarówno te

stanowiące (kreujące treść powinnych wzorów postępowania), jak i aplikacyjne (dotyczące stosowania się do nich ich adresatów). Wartości–cele, które w tego rodzaju procesach decyzyjnych pełnią funkcję: normotwórczą (wyznaczającą treść uregulowań prawnych); racjonalizującą (nadają sens decyzjom prawnym, wskazując pożądane rezultaty ich wykonania); motywującą (generują chęć aktywności decyzyjnej lub/i wykonawczej), oceną (są kryteriami oceny treści i rezultatów spełnienia „norm” prawnych); i interpretacyjną (wyznaczają kierunek i zakres interpretacji „norm” prawnych); określamy jako podstawy aksjologiczne prawa (K. Pałeczki, *Prawoznawstwo...*, s. 87–88). Funkcje podstawy aksjologicznej prawa („norm” prawnych) mogą być spełniane przez określone wartości–cele rozdzielnie i znowu, gradacyjnie, co powoduje, że są one tymi podstawami różnie, i w różnym stopniu. Ustalenia dotyczące rodzajów aksjologicznych podstaw prawa, w szczególności oparte na standaryzowanych badaniach empirycznych, stanowią jedno z podstawowych zadań aksjologii prawa.

Powiązania wartości–celów z „normami” prawnymi bywają często przedmiotem rozmaitych manipulacji, zwłaszcza dokonywanych przez instytucje stanowiące i stosujące prawo, polegających np. na zabiegach uniemożliwiających jednoznaczne przypisanie określonym regulacjom prawnym (decyzjom prawnym), tych wartości–celów, których realizacji mają one służyć, na „zamazywaniu” aksjologicznej transparentności tych decyzji. Jest to zjawisko określane jako „neutralizacja aksjologiczna prawa”, którego występowanie, identyfikacja i objaśnienie należy do kolejnych podstawowych zadań aksjologii prawa.

Aksjologia prawa prowadzi także badania pozwalające zrekonstruować właściwości wartości będących podstawami aksjologicznymi prawa.

Ogólną typologię takich wartości można sporządzić posługując się kryterium zamiaru realizacyjnego lub jego braku u podmiotu relacji wartościującej, co pozwala odróżnić – jak już wspomniano powyżej – od wartości–celów, wartości idealizacyjne, postrzegane jako wartości pozbawione realnych szans na ich realizację (urzeczywistnienie), w danym czasie, miejscu, sytuacji, przez dany podmiot, co oczywiście nie przesądza, że przy odpowiednich zmianach, przekształca się one w wartości–cele, a więc staną się, zaczną być postrzegane, jako realizowalne, chociażby w minimalnym stopniu. Nie przesądza to jednak o ich zdolności do stania się podstawami aksjologicznymi prawa. Co więcej, wartości idealizacyjne mogą być celowo przywoływane przez prawodawców jako pozorne podstawy aksjologiczne regulacji prawnych, czyli takie, których realizacja jest z góry wykluczona, pozbawiona odpowiednich środków lub niemożliwa do stwierdzenia (jest to często spotykany rodzaj neutralizacji aksjologicznej prawa). Dalej, przyjmując kryterium stopnia odczuwania apulsywnego, można odróżnić wartości rzeczywiste od deklarowanych. Te ostatnie właściwie nie są wartościami, zgodnie z przyjętą powyżej koncepcją emotywnego percepcjonizmu, są raczej komunikatami o wartościach, które są emitowane w różny sposób, przez podmioty nieodczuwające odpowiedniej apulsji (repulsji), co „deklarują” z rozmaitych względów (np. konformistycznych, oportunistycznych itd.). Ich

pozorność w pełnieniu funkcji podstawy aksjologicznej prawa jest oczywista. Kolejne kryterium – liczba podmiotów postrzegających emotywnie określony obiekt, wymaga i odpowiednich ustaleń empirycznych i przyjęcia jakichś skal pomiaru (co najmniej nominalnych). W uproszczeniu wyróżnić można wartości społeczne (tj. odczuwane powszechnie albo przez znaczącą liczbę członków danej zbiorowości) i indywidualne (odczuwane tylko przez określone jednostki). Problemem trudnym do rozstrzygnięcia pozostają tzw. wartości uniwersalne albo „gatunkowe”, które, według niektórych badaczy przyjmujących (zakładających) ich występowanie, miałyby być odczuwane w postrzeżeniach emotywnych wszystkich ludzi. Empiryczna weryfikacja takiego twierdzenia nie wydaje się możliwa. Niemniej jednak wartości, szczególnie powszechne, niemal zawsze stają się podstawami aksjologicznymi jakiegoś systemu normatywnego, np. religii lub moralności, a także prawa.

Być może warto, stosując tym razem kryterium cech socjometrycznych podmiotów relacji wartościujących, odróżnić także wartości asocjacyjne, odczuwane przez członków określonej, wyróżnialnej kategorii społecznej lub/i zorganizowanej formy zbiorowości (np. rolników czy sędziów SN), od wartości osobistych, „prywatnych”, niezwiązanych z miejscem (rolą) w strukturze społecznej lub przynależnością organizacyjną. Wartości wyróżnione na podstawie takich kryteriów, do których można by dodać wiele innych (np. wartości zdeterminowane etnicznie), pozostają w bardzo zróżnicowanych relacjach funkcjonalnych z prawem, nie zawsze łatwych do ustalenia (np. uzasadniających obowiązek przestrzegania lub naruszania regulacji prawnych).

Nie bez znaczenia dla spełniania funkcji podstawy aksjologicznej jest również charakterystyka wartości z punktu widzenia ich trwałości (stopnia w jakim utrwaliły się). Wyróżnione w ten sposób wartości duracyjne („trwałe”), chociaż w danym społeczeństwie występujące niekiedy w bardzo długich okresach, są jednak trwałe tylko relatywnie, chyba że przyjmie się możliwość występowania wartości ponadczasowych. Im są jednak trwalsze, tym większa szansa na ich realizację poprzez ustanowienie odpowiednich regulacji normatywnych („norm”).

Wartości utrwalone w świadomości określonych podmiotów tworzą swoistą hierarchię według stopnia ich ważności, ujawniającą się w kolejności i sposobie ewentualnych czynności realizacyjnych (np. poprzez formułowanie, przestrzeganie lub ignorowanie określonych regulacji prawnych). Hierarchię taką nazywamy aksjologiczną skalą preferencyjną danego podmiotu. Posiada ona swoją „wewnętrzzną” dynamikę (zarówno inkluzywną jak i ekskluzywną, tj. włączania i wyłączania do niej wartości, jak i zmian w uporządkowaniu hierarchicznym lub/i w jego rozpraszaniu). Możemy zatem wyróżnić wartości imperatywne (szczególnie trwałe) i ważne (silnie przeżywane) przez dany podmiot, „umieszczane stale na górze” w jego skali preferencyjnej oraz wartości marginalne, pozabawione tych cech w znacznym stopniu lub nawet w ogóle.

Przeciwieństwem wartości duracyjnych są wartości okazjonalne, które mogą być nawet jednorazowym aktem postrzegania emotywnego. Co oczywiście rodzi konsekwencje dla ich funkcjonowania jako aksjologicznych podstaw prawa.

W aksjologii prawa (podobnie jak np. w nauce o normach moralnych – zob. *M. Ossowska*, *Normy moralne*), można też odróżniać wartości zasadnicze od instrumentalnych. Te ostatnie są generowane u danego podmiotu w następstwie wiązania z nimi określonych korzyści (rzeczywistych, projektowanych). Wartości zasadnicze są natomiast odczuwane „dla ich samych”; relacja wartościująca ma w tym wypadku charakter autoteliczny i nie musi być ukierunkowana na jakiś cel (ukierunkowana teleologicznie). Dlatego wartości zasadnicze bywają najczęściej jednocześnie idealizacyjnymi. Nie wyklucza to jednak możliwości ich funkcjonowania jako podstawy aksjologicznej prawa, zwłaszcza gdy zostaną przekształcone w wartości–cele. Taki proces „pragmatyzacji” wartości zasadniczych (idealizacyjnych), czynienia z ich obiektów „stanów rzeczy do zrealizowania”, zwłaszcza przy czynnościach prawotwórczych, jest kolejnym ważnym przedmiotem badań aksjologii prawa. Byłoby jednak nadużyciem stanowcze przesądzenie z tego powodu, jaka to jest dyscyplina naukowa: czy tylko tzw. pomocnicza, dla badań i ustaleń pozostałych nauk prawnych, czy też raczej jest samodzielną nauką prawną.

Literatura:

- P. Bourdieu*, *L. Wacquant*, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Warszawa 2001;
S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 1985;
K. Opatek, *Zagadnienia teorii prawa i teorii polityki*, Warszawa 1983;
M. Ossowska, *Normy moralne*, Warszawa 1985;
K. Patecki, *O przedmiocie socjologii prawa, raz jeszcze*, [w:] *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*, *G. Skąpska* (red.), Kraków 1992;
K. Patecki, *Prawoznawstwo. Zarys Wykładu*, Warszawa 2003;
J. Woleński, *Kognitywizm – non-kognitywizm w metaetyce*, [w:] *J. Woleński, J. Hartman*, *Wiedza o Etyce*, Warszawa 2008.

[K.P.]

AKSJOLOGIZM

Źródłem tego terminu są greckie słowa *αξιός* (*aksios*) – godny, cenny – i *λογος* (*logos*) – nauka, słowo, prawo; *logos* pochodzi zaś od czasownika *λέγω* (*lego*), znaczącego „liczyć” (także „zaliczać” oraz „rozumować”), a także „mówić” i „zbierać”, „łączyć”, „układać”. Aksjologizm to termin wieloznaczny. Jak z powyższego źródłosłowa wynika, dla treści tego terminu kluczowe jest pojęcie wartości. Aksjologizm na płaszczyźnie ontologicznej oznacza, że określa się byty poprzez przypisanie im jakiejś wartości (a najczęściej poprzez przypisanie osiąganego przez ten byt celu), która uznawana jest za wypełniającą ten byt naturę. Na płaszczyźnie epistemologicznej oznacza, że uznaje się, iż wartościowanie jest konieczne w procesie poznania lub w jego rezultatach (zdobytej wiedzy), ponieważ przez nie dochodzimy do prawdy (aksjologizm twardy), albo że nie da